

Türk Düşün Hayatında Niyazi BERKES

Sezer Marallı

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi

Özet

Niyazi Berkes 1908 yılında Kıbrıs'ta doğmuştur. 1923'e kadar burada yaşayan Berkes, sonrasında İstanbul'da eğitimini sürdürmüş ve doktora için yurt dışına gitmiştir. Ancak II. Dünya Savaşı'nın gerilimli ortamının Türkiye'ye etkileri sebebiyle Milli Eğitim Bakanlığı tarafından geri çağırılmıştır. Berkes hayatı boyunca Kemalist düşünceye sıkı sıkı sarılmış ve Türkiye'nin Batılılaşmasına ciddi derecede önem vermiştir. Bu bağlamda neredeyse tüm çalışmaları Osmanlı'dan Cumhuriyete geçişte yaşanan sürecin aydınlatılması ve Türkiye'nin çağdaşlaşması üzerinedir. Ayrıca İslam ülkeleri ve Türkiye'nin gelişim süreçlerini karşılaştırmış ve Batıya yaklaşma noktalarını inceleyerek analizler yapmıştır. Berkes 1950'li yıllarda kadar özellikle Yurt ve Dünya, Adımlar, gibi sol eğilimli dergilerde Türkiye'nin toplumsal meselelerine dair düşüncelerini yazmıştır. Ancak bu süreçte yaşadığı problemler ve fakültedeki görevinden de olması üzerine McGill Üniversitesi'nden aldığı daveti kabul eder ve Kanada'ya gider.

Anahtar Kelimeler: Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Kemalizm, Laiklik.

Abstract

Niyazi Berkes was born in Cyprus in 1908. Berkes, who lived here until 1923, continued his education in Istanbul and went abroad for a doctorate. Throughout his life, Berkes has been tightly wrapped in Kemalist thinking and has given serious importance to Turkey's Westernization. In this context, all his work is about the enlightenment of the process of transition from Ottoman to Republic and the modernisation of Turkey. In addition, he compared the development processes of Islamic countries and Turkey and analyzed the points approach to the West. Berkes wrote about Turkey's social issues in leftist journal, such as the Adımlar, especially in Yurt ve Dunya, until the 1950's. However, he accepts the invitation he received from McGill University and goes to Canada on the problems he experienced during this period and his position in the faculty.

Key Words: Niyazi Berkes, Modernization in Turkey, Kemalism, Secularism.

1. Giriş

Niyazi Berkes Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kuşak sosyal bilimcileri arasında görülmektedir. Berkes, özellikle Kemalizm'e duyduğu derin bağ ile de öne çıkan bir kişidir. (Altun, 2004: 439). Bu derin bağı Berkes'in eserlerinde de takip etmek mümkündür. Zira neredeyse tüm eserlerinde yeni cumhuriyet ile bir ileri gidişi ve inkılapları savunmuştur. Ve bu ölçüde sonuçlara ulaşmıştır. Berkes Osmanlı Devleti'nin geleceği açısından son derece kritik bir süreç olan 1908 yılında Kıbrıs'ta doğmuştur. Dönemin siyasi ortamında ailesi kendisiyle birlikte ikiz kardeşine meşrutiyet kahramanları olan Enver ve Niyazi Bey'in isimlerini vermiştir. (Çoşkun, 2012: 49). Berkes kardeşiyle birlikte ilk ve orta eğitimini burada tamamladıktan sonra eğitimine devam etmek üzere İstanbul'a gelmiştir. İki kardeş eğitimlerine İstanbul Sultanisi'nde devam ederler. Berkes daha sonra cumhuriyetin tek üniversitesi olan Darülfünun Hukuk Fakültesi'ne girer. Ancak bu fakülteden kendi anlatısıyla "*Kemalist devrimin görüntülerini arayan gözlerine pek az şey gösterdiği*" gerekçesiyle ayrılır. (Çoşkun, 2012: 49). Ancak sonrasında aynı üniversitenin Felsefe bölümüne yazılır. Burada da aynı şekilde devrimlere uzak bir hava sezmesine rağmen bölümü bırakmaz ve mezun olur.

Berkes mezuniyeti sonrası sırasıyla Ankara Halkevi kütüphane sorumlusu, Ankara Maarif Koleji müdürlüğü ve askerlik gibi görevleri yerine getirir. (Ak, 2014: 29). Berkes 1935 yılında devletten aldığı burs ile Chicago Üniversitesi'ne doktora yapmaya gider. Ancak II. Dünya Savaşı ortamının oluşmaya başlaması sebebiyle Milli Eğitim Bakanlığı'nca geri çağırılır. Döndükten kısa bir süre sonra da Ankara Üniversitesi DTCF'de asistan olarak göreve başlar. (Kayalı, 2011: 137). Berkes'in asistanlık görevini sürdürdüğü yıllar tüm dünyayı sarsan II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği sürece rastlar. Bu sebeple de Türkiye'de de hassas bir dönem yaşanmaktadır. Türkiye tarafsızlığını korumaya çalışırken, aynı zamanda hassas politik dengeleri de gözetmeye çalışmaktadır. Ve savaşın getirdiği ekonomik, politik pek çok yükümlülük ülkeyi karıştırmaya devam etmektedir. Berkes DTCF'de çalıştığı süreçte Pertev Naili Boratav, Behice Boran, Muzaffer Şerif Başoğlu gibi akademisyenlerle de sürekli etkileşim içerisinde. Bu akademisyenler Niyazi Berkes gibi cumhuriyetin getirdiği değişiklikler ve inkılaplara aynı noktadan bakmaktadırlar. (Kayalı, 2011: 137). Ayrıca onlar da Berkes gibi yurtdışında eğitim görmüşlerdir.

2. Berkes'in Yazım Hayatı

Berkes'in genel olarak yazım hayatına baktığımız zaman iki önemli dönüm noktasının yazılarının yönünü belirlediği söylenebilir. Bu dönüm noktalarından ilki Amerika'dan Türkiye'ye dönmesiyle birlikte DTCF'de sürdürdüğü çalışmalarıdır. Diğer bir önemli dönüm noktası ise 1952 yılında Türkiye'den ayrılmaya karar vererek yurt dışında çalışmalarını sürdürmeye başlamasıdır. Berkes'in DTCF öncesi çalışmalarından ilk tespit edilen 1929 yılındaki Felsefe ve İhtimiyat Mecmuası'nda çıkan kitap tanıtım yazısıdır. (Ak, 2014: 41). Berkes'in sonraki çalışması İş Mecmuası'nda çıkan yazısıdır. Berkes 1932 yılı itibariyle Mülkiye Mecmuası'nda yazılarını yayınlamaya başlar. Ayrıca 1934 yılında Siyasi İlimler Mecmuası'nda Dünya Kadınlar Kongresi sebebiyle önemli bir yazı yazar. (Çoşkun, 2012: 51). Berkes bu süreçte Ülkü, DTCF Dergisi gibi dergilerde de yazılar yayınlattır.

Berkes'in ilk yazım döneminin asıl çalışmaları 1942 yılı itibariyle başlar. Burada görülen ilk çalışması diğer akademisyen arkadaşlarıyla beraber yürüttüğü köyler üzerine olan sosyolojik çalışmalarıdır. Aynı yıl bir de "*Propaganda Nedir?*" isimli çalışması da yayınlanır. Kayalı'ya göre Berkes'in Türk düşün hayatındaki ilk etkileri bu yıllarda başlar. (Kayalı,2011: 142). Berkes'in çalışmalarının olgunlaşmaya başlaması ise Yurt ve Dünya Dergisi'nde yazmaya başlamasıyla olur. (Aral, 2000: 107). Berkes derginin 20. sayısından itibaren yazmaya başlar. Dergi Pertev Naili Boratav, Behice Boran, Niyazi Berkes, Mediha Berkes ve Muzaffer Şerif Başoğlu gibi akademisyenlerin çalışmaları ile şekillenir. Dergide 1940'ların Türkiye'sinde köy hayatı üzerine yoğun sosyolojik tespitler yayınlanır. Ayrıca yoğun bir şekilde kapitalizm eleştirisi yapılır. Ve derginin hümanizma konusunda bir otorite olması sağlanmaya çalışılır. Bu sebeple de dergi kısa sürede adından söz ettiren bir hale gelir. (Barutçu, 2012: 12). Berkes'in Ankara köyleri üzerine çalışması da bu sayede şekillenir. Aslında Berkes'in köy çalışmalarına ilgi duyması Ankara Halkevi'nde çalıştığı zamana dek uzanır. (Altun, 2004: 440). Berkes'in burada yaptığı araştırmalar ve gezdiği köyler üzerinden topladığı bilgiler ilerideki ciddi çalışmalarının temelini oluşturacaktır.

Yurt ve Dünya dergisinin 1944 yılında kapatılmasının ardından Berkes Ant, Söz, ve Tercüme gibi dergilerde yazılar yazmaya devam eder. (Ak, 2014: 42). Kayalı'ya göre Berkes DTCF'de beraberce çalışmalar yürüttüğü solcu hocalardan farklı bir görünüme sahiptir. Türk düşün hayatında onlardan bir tık ötede önemli bir yere sahiptir. Bunun önemli örneklerinden biri de yine Kayalı'ya göre DTCF'yi derinden etkileyen Hilmi Ziya Ülken'in çıkarmış olduğu İnsan dergisinde diğer hocalar yazılar yazarken Berkes'in yazmamış olmasıdır. (Kayalı, 2011:

142). Berkes ayrıca politikaya bulaşmamış ve yurt dışına çıktıktan sonra da aynı ölçüde çalışmalar sürdürmeye devam etmiştir. Berkes'in düşünce yapısı ve bakış açısı Amerika'da bulunduğu süreçte burada edindiği Marksist düşünceyle de birleşince sosyo-politik konulara ilgisinin arttığı düşünülebilir. Zira Türkiye'de yaşananları dünyadaki benzerleri ile kıyaslayarak birbirlerine olan tesirlerini incelediği görülmektedir. (Ak, 2011: 43).

Berkes bir süre çeviri eserler de yayımlar. Bu çeviri eserlerin özenle seçilmiş ciddi çalışmalar olduğu görülmektedir. Bu eserler Plato, Aristoteles, Sigmund Freud gibi önemli isimlere aittir. Berkes'in Adımlar dergisinde yazdığı yazılar sonucu oluşan tepkiler ve ardından Görüşler dergisi ve Tan Matbaası olayları üzerine 1945 yılında bakanlığın emrine alındığı görülmektedir. (Mumcu, 1988: 39). Ancak Berkes bu kararın bozulması isteğiyle açtığı davayı kazanır. Fakat fakültesinde dersleri iptal edilince geri dönemez. 1948 yılında Berkes ve diğer akademisyen arkadaşları hakkında görevi kötüye kullanmaktan dava açılır. Mahkeme ortalama 2 yıl sürer ve sanıklar beraat etmelerine rağmen bu sefer de kadroları kaldırılır. (Çoşkun, 2012: 53). Bu durum üzerine ancak maaşlarının bir bölümünü alabilecekleri ortaya çıkar. Berkes yaşananlar üzerine fakültedeki görevinden ayrılmaya mecbur kalır. Berkes'in çalkantılı geçen süreçte siyasi partiler üzerine bir çalışmasının yayınlandığı da görülmektedir. Bu çalışma genel itibariyle yaptığı çalışmalardan farklı bir noktada durmaktadır. Çünkü İngiltere, Fransa, Amerika'daki siyasi partileri incelemektedir. Berkes, görevinden ayrılınca geçimini sürdürebilmek için bir matbaa kurmuşsa da bu işte istediğini bulamayarak dükkanı kapatmak durumunda kalır. (Sertel, 1978: 382). Bir süre sonra da Kanada'daki McGill Üniversitesinden bir davet alır ve Kanada'ya gider.

Berkes'in ilk yazım dönemi genel itibari ile Türkiye'nin toplumsal yapısının aydınlatılması üzerine yapılan çalışmaları içermektedir. Bu bağlamda en önemli projeleri köylerin sosyolojik durumu üzerinedir denilebilir. Berkes'in bu süreçte edindiği tecrübe ve geldiği nokta Kanada'da başlayacak olan yeni çalışmalarında kendini gösterecektir. Kayalı'ya göre Berkes'in bu dönemde ürettikleri onun Türkiye'de yaptığı çalışmaların olgunlaşmış şeklidir. (Kayalı, 1994: 144). Berkes, McGill Üniversitesi'nde oldukça rahat bir ortamda çalışmalarını yürütme fırsatı bulmuştur. Berkes McGill Üniversitesi'nde İslami Araştırmalar Enstitüsü'nde göreve başlamıştır. İslami Araştırmalar Enstitüsü muhtemelen Berkes için oldukça elverişli bir laboratuvar olmuştur. Çünkü öğrencilerin bir kısmı dünyanın pek çok İslam

ülkesinden Kanada'ya gelen Müslümanlardır. Bu dönemi Berkes'in en üretken olduğu süreç olarak görüyoruz.¹

Berkes'in tüm çalışmalarında asıl üzerinde durduğu nokta Türkiye'nin çağdaşlaşma problemi ve geçirdiği sürecin aydınlatılması üzerinedir. (Kutluer, 1992: 507). Ve bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin geçirdiği evreler, geldiği ve ulaşması gereken noktayı dikkatle analiz eder. Ayrıca benzer problemleri İslam ülkeleri ile de karşılaştırmalı inceler. Berkes'in tüm çalışmalarını belirli evrelere ayırmak gerekirse: Osmanlı'dan Türkiye'ye dek devam eden düşünce tarihi ve siyaset incelemeleri, din sosyolojisi ve yine Osmanlı'dan Türkiye'ye devam eden çağdaşlaşma sancısı olarak belirleyebiliriz. (Altun, 2004: 473). Berkes'in yine bu dönemde ele aldığı çalışmalar ve yönettiği tezler açısından ilgisini yoğunlaştırdığı alanın İslam ülkelerindeki çağdaşlaşma, din-toplum ilişkisi ve laiklik gibi konular üzerine olduğu dikkat çekmektedir. (Çoşkun, 2012: 54). Berkes'in özellikle bu konular üzerinde çalışmalar yürütmesi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçen süreçte Türkiye'nin Kemalist devrim ile doğru bir noktaya erişebildiğinin ve İslam ülkelerinin de bu parametre üzerinden geleceklerini şekillendirmeleri halinde çağdaşlaşma problemlerinde bir çıkış bulabilecekleri noktasındadır. Fakat kendisi Kanada'ya giderken Türkiye'nin de geçirmiş olduğu sürece rağmen Batılılaşmayı tam anlamıyla gerçekleştiremediğine inanmış olması muhtemeldir.

Berkes Kanada'da geçirdiği zaman zarfında Osmanlı toplumunu ve gelişme çizgisini anlayabilmek için bu yönde çalışmalara girişmiştir. (Kayalı, 2007: 35). Bu çalışmalar onun cumhuriyeti de anlamlandırabilmesi noktasında yol haritası halini almıştır. Zira ilerde yayınladığı eserlerinde bu konuyu irdeleyecektir. Bu irdelemenin en açık göstergelerini "*Türkiye'de Çağdaşlaşma*", "*İki Yüz Yıldır Neden Bocalıyoruz?*" ve "*Türk Düşününde Batı Sorunu*" eserlerinde görmek mümkündür. Berkes'in Kanada'da incelediği konular açısından çıkarılabilecek bir sonuç da bu süreci ve sorunları sadece Türkiye'nin yaşamadığını görmüş olmasıdır. Berkes'i bu sonuca götüren belki de en önemli çalışmalarını verdiği enstitüde okuyan İslam ülkelerinden gelen öğrencilerdir. (Ak, 2014: 49). Berkes bu öğrenciler üzerinden muhtemelen sık sık analizler yapmış ve onlara çeşitli sorular yönelterek durumu incelemek istemiştir. Berkes daha sonra Öğrencilerden topladığı verileri bir de sahada inceleyip bir tür alan çalışması yapabilmek düşüncesi ile bazı İslam ülkelerine kısa süreli ziyaretler de bulunacaktır. 1958-1959 aralığını kapsayan bu gezi Pakistan, Endonezya ve Tayland gibi

---

¹ Berkes'in çalışmaları için bkz., Gökhan Ak, "Niyazi Berkes Yazını Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, c.2, s.54.

ülkeleri kapsarken, bir öğretim yılı da Hindistan’da bulunup dersler verecektir. (Çoşkun, 2012:54).

Berkes’in yaklaşık 16 ayı bulan bu gezisi daha sonraki çalışmaları için önemli bir taban oluşturacaktır. Zira bu zamana değin en son telif eserini 1946 yılında verdiği düşünülürse gezilerinden topladığı verilerle de bir bakış açısı oluşturarak, 1964 yılında kendisinin başyapıtı sayılan “*Türkiye’de Çağdaşlaşma (The Development of Secularism In The Turkey)*” eserini ortaya çıkardığı söylenebilir. Bu eser ayrıca Berkes’in düşünce dünyası ve akademik bakış açısını yansıtan en önemli eseridir. (Aral, 1999: 108). Keza Berkes’in en ciddi çalışmalarını 1960’lı yıllarda yaptığı görülmektedir. Yukarıda zikredilen eserler dışında 1960’lı yıllarda yayınladığı pek çok eserden bazıları “*Baticılık, Ulusçuluk, Toplumsal Devrimler*”, “*The Transformation of the Kemalist Regime*”, “*Arap Dünyasında İslamiyet, Milliyetçilik ve Sosyalizm*”dir. Berkes’in “*Arap Dünyasında İslamiyet, Milliyetçilik ve Sosyalizm*” eseri 1965 yılında Lübnan, Suriye, Mısır, Tunus ve Cezayir gibi Arap ülkelerine yolculuklarına dair notları ve görüşleri içermektedir.

Berkes Japonya, Tayland, Endonezya gibi Asya ülkelerine yaptığı gezilere dair yorumlarını ise süreç boyunca kardeşi Enver’e gönderdiği mektuplarda aktarmaktadır. Bu mektuplar “*Asya Mektupları*” adıyla yayınlanır. Berkes’in mektuplarında asıl dikkat çeken noktalardan biri Türk insanı ile gezdiği yerlerdeki insanları karşılaştırmasıdır. (Nasrattınoğlu, 2000: 187). Ayrıca Japon kalkınmasının Türkiye’de yeterince iyi anlaşamadığını vurgulamasının yanı sıra Pakistan vatandaşlarını ise tembel, üretmeyen insanlar olarak görür. (Berkes, 2001: 24). Berkes’in 1954-1955 aralığında Vatan gazetesinde yayınlanan “*Arnold Tonybee’nin Tarih Felsefesi*” adlı yazı dizisi 1960’lı yıllarda İbrahim Müteferrika üzerine çalışmaları Kanada’da bulunduğu süreçte yaptığı nadir Türkçe çalışmalardandır. (Kayalı, 2000: 78). Berkes’in genel itibarıyla İngilizce yazıyor olması bulunduğu üniversite şartları ile ilişkilendirilmelidir. Ancak yine de Türkçe yayın yapmayı sürdürmesi de önemlidir.

Berkes 1952 yılında Türkiye’den resmi makamlarla sürtüşerek ayrılmıştır. Bu sebeple 1960’lı yıllara değin Türkiye’de çok etkin bir şekilde yazılarının yayımlandığı söylenemez. Ancak 1960’lı yıllar itibarıyla Türkiye’de daha aktif bir şekilde yazılarının yayınlanmaya başladığı görülür. (Çoşkun, 2012: 55). Berkes’in böylesine aktif olabilmesinin bir diğer nedeni de Doğan Avcıoğlu idaresinde yayımına başlanan Yön dergisidir. Berkes Yön dergisinde uzunca bir süre Türk modernleşmesi, Batılılaşma ve Atatürk devrimlerinin önemi üzerine yazılar yazmıştır. (Altun, 2004: 462). Yön’de yazdığı yazılarının bazıları daha sonra kitap

haline getirilmiştir. Yön dergisinde Berkes'in cumhuriyet öncesi sürece ait 12 yazısının yayınladığı görülmektedir. (Çiçek, 2013: 41). Berkes'in bu süreçte yazdığı yazılar resmi tarih anlayışının dışına çıkarak Türk tarihine dair yeni bir bakış açısının hakim olmasını sağlamıştır. (Doğan, 2000: 145). Ayrıca güncel siyasi tartışmalar içerisinde Kemalizm üzerine görüşler belirtmiştir. (Kayalı, 2000: 82).

Ak'a göre Berkes'in 1970'li yıllarda 60'lara göre daha sınırlı bir görünüm çizmesinde 12 Mart Muhtırası'nın ciddi bir etkisi bulunmaktadır. (Ak, 2014: 59). Ancak Berkes yine de tamamen köşesine çekilmemiş Yeni Ufuklar, Sesimiz gibi dergiler ve Cumhuriyet'te yazılar yazmaya devam etmiştir. (Ak, 2014: 59). Ayrıca Berkes cumhuriyetin 50.yılına özel olarak "*The Development of Secularism In the Turkey*" kitabını kendisi "*Türkiye'de Çağdaşlaşma*" adıyla çevirerek yayınlattmıştır. (Çoşkun, 2012: 56). Berkes 1960 ve 1970'li yıllarda Türkiye'deki politize olan ortamdan uzak durmaya çalışarak yazılarını yazmıştır. Uç sol yaklaşımlara mesafeli durarak, politik söylemlerin dışında toplumsal temeli olan tarihsel konular üzerine görüşlerini içeren yazılar kaleme almıştır. (Aslan, 2011: 5). Berkes, 1980'li yıllarda son yazılarının Sesimiz ve Cumhuriyet'te Atatürk'ün 100. doğum yıldönümü münasebetiyle A.Ü. SBF dergisinde yayımlandığı görülmektedir. (Ak, 2014: 61). Kayalı'ya göre 1940-1980 arası dönemde yurtdışında bulunmasına rağmen Berkes kadar aktif yazılar yazıp Türkiye'de yayınlatan kimse yoktur. (Kayalı, 1999: 48). Berkes'in sonraki yıllar bazı makaleleri ve yazıları kitaplaştırarak daha kalıcı hale getirilmiştir.

3. Berkes'in Kemalizm, Laiklik ve Çağdaşlaşma Üzerine Birtakım Görüşleri

Sosyolog kimliği gereği Niyazi Berkes, toplumun gelişimini, içinde bulunduğu durumu ve en önemlisi kendi deyimiyle iki yüz yıllık bocalama sürecini anlamlandırmaya çalışmıştır. Ancak Berkes'in sadece sosyoloji üzerine değerlendirmeler yaptığını söylemek yanlış olur. Zira Berkes sosyoloji, tarih, iktisat, felsefe gibi alanlarda önemli çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalara bağlı olarak da toplumsal pek çok konu üzerinde görüşler geliştirmiştir. Berkes yaptığı çalışmalarda ciddi analizler ve karşılaştırmalar yaparken genel olarak cumhuriyet öncesi ve sonrası şeklinde bir dönemlendirmeye gitmektedir. (Hira, 2018: 3). Berkes bu dönemlendirmeyi cumhuriyet döneminin kazanımlarının ortaya çıkarılması noktasında uygun görmektedir. Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk tarihi içerisindeki yerini anlamlandırma amacı gütmektedir. Berkes'e göre Osmanlı Devleti'nin son döneminde ortaya çıkan Yusuf Akçura'nın "*Üç Tarz-ı Siyaset*" olarak adlandırdığı fikir akımları toplumun gerçekliği ile uyumlu değildir. (Berkes, 1975: 71). Bu sebeple başarısız oldukları görüşüne inanmaktadır.

Berkes bu bağlamda bağımsızlığın sadece işgalci güçlere karşı değil bu fikir akımlarına karşı da savaşarak kazanıldığını savunur. (Berkes, 2019: 238).

Berkes Kemalizm ile başlayan yeni dönemin en büyük prensibi ve dayanak noktasının halkçılık olduğuna inanır ve ağa, eşraf tarafından görülemeyen desteğin ordunun varlığıyla sağlandığını belirtir. (Berkes, 2019: 87). Ancak Berkes Kemalizm'in bir ideoloji olarak görülmesi ve bu konuda tartışmaların olması yersiz olduğunu da vurgular. Çünkü Kemalizm henüz ulus haline gelmemiş bir halkın uluslaşma mücadelesi içerisinde ortaya çıkmıştır ve o bu süreçte ideolojiden bahsedilemeyeceği düşüncesindedir. (Berkes, 2019: 95). Kayalı'ya göre Berkes'in Kemalizm'e bağlılığının en açık göstergesi "*Türkiye'de çağdaşlaşma*" kitabının önsözündedir. Kayalı bu savına önsözdeki "*bu kitabın cumhuriyetin ellinci yıldönümünde yayınlanabilmesi öğretmenlik ve yazarlık yaşamımın en büyük mutluluğudur.*" sözüne dayandırarak, Berkes'in farklı dönemlerde yazdığı metinlere bakıldığında da aynı etkinin görüleceğini söyler. (Kayalı, 2009: 339). Berkes'in Osmanlı'nın son dönemine dair bu yönde karşılaştırmalar ve analizler yapması, Atatürk devrimlerinin anlaşılabilmesi ve Türkiye'nin, Osmanlı'nın Doğu köklerinden ayrılarak Batı türü bir topluma dönüştüğünü vurgulamak üzerinedir. (Kayalı, 1994:133). Böylece Türk toplumu Berkes'e göre modernleşmenin tek yoluna girmiştir. Bu noktada cumhuriyetin ana direkleri olarak laikleşme ve Batı uygarlığı yönünde ilerlemeyi göstermektedir. (Berkes, 1985: 123).

Berkes çağdaş seviyeye çıkabilmek için gerici güçlerin gücünü kırmak, değişimin hızlandırılması ve kalkınmanın topluma yayılabilmesi için reformlar yapılmasının yerinde olacağını vurgulamaktadır. (Berkes, 2019: 83). Berkes bu atılımların Atatürk devrimleri ile başlamasına rağmen onun ölümü sonrası sekteye uğratıldığına inanır. Ve Milli Şef dönemi ile başlayıp devam eden süreci bu sebeple eleştirir. Ona göre Atatürk sonrası gevşemeler olmuş ve art arda tavizler verilmiştir. Berkes 1940'lı yıllarda Yurt ve Dünya dergisinde yazdığı yazılarla Kemalizm'i vurgulamaya devam eder. Bu dönemde Türkiye'de milliyetçiliğin yükselmesiyle birlikte Batıcılığa karşı bir gerilim söz konusudur. Bu gerilim Hitler'in başarıları ile de doğru orantılıdır. Ancak Berkes, Batıcılık ve modernleşme kelimelerini tercih etmez. Onların yerine çağdaşlaşma kelimesini kullanmıştır. (Kayalı, 2009: 339). Berkes zaten Kemalizm'i ideoloji olarak görmekten çok kültürel eksenli bir çağdaşlaşma modeli olarak görüp yorumlamıştır.

Berkes Türkiye'nin çağdaşlaşma sürecini son iki yüz yılda geçirilen aşamalar içerisinde arayarak laiklik ölçeği üzerinden değerlendirir. Ona göre din ve dünya işlerini ayırma sorunu cumhuriyet döneminde son bulmuştur. (Berkes, 2019: 17). Berkes Laiklik kelimesinin

Türkçeye Fransızca “Laicisme” kelimesinden türetilerek girdiğini ve Türkçeye geçişi sırasında sıkıntılar yaşandığını vurgular. Anlaşmazlıkların en büyük sebebi olarak İslam toplumunda laiklik gibi bir kavrama gerek olup olmadığı üzerine süren iki ayrı görüşü işaret eden Berkes, bu görüşlerin birbirleriyle çatışması sonucunda anlaşmazlığın içinden çıkılmaz bir hal aldığını belirtir. (Berkes, 2019: 17). Ancak ona göre bu görüşlerin her ikisi de yanlıştır ve bu yüzden laiklik kavramı toplum tarafından anlaşılammıştır. Berkes kavramsallaştırmanın yanlış olması sonucunda toplumun laikliği salt din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması şeklinde yorumladığını, ancak anlamın çok daha geniş bir şekilde yansıttığı “*kutsallaşmış gelenek boyunduruğundan kurtulma*” olarak algılanması gerektiğini söyler. (Berkes, 2019: 19). Berkes bu noktada Hristiyanlık dininin farklı mezhepleri üzerinden görüşlerini inceleyerek bu konuda laiklik kavramı özelinde birtakım görüşler belirtir. Ve hiçbir dinin dünya işlerini tümünden reddedemeyeceğini vurgular. Bu sebeple Batının laikliğe doğru gidişindeki kırılmalardan birinin kilisenin devletin otoritesine meydan okuyabilecek noktaya gelmesi ile yaşandığını söyler.

Berkes Batıda devlet ve kilise otoritelerinin çatışması İslam dünyasında laikliğin bir Hristiyanlık meselesi olduğu şeklinde yorumlara yol açtığını da özellikler vurgular. (Berkes, 2019: 22). Ancak bu düşüncenin altında yatan asıl meselenin değişime direnç göstermek, geleneklere bağlı kalma isteğinin olduğunu da belirtir. Fakat Berkes tüm bu görüşler ve dirence rağmen çağdaşlaşma ve tabii olarak laikleşmenin asıl olarak kutsal alanın günlük hayatın dışına itilmesi meselesi olduğuna dikkat çeker. Berkes Osmanlı Devleti’nin feodal ya da teokratik bir devlet olması fikrinin reddeder. Ona göre bu tanımlamayı Batının gelişim sürecini bilmeden Osmanlı’yı onunla karşılaştırıp uydurma çabasında olanlar yapmaktadır. Berkes burada asıl dikkat çekilmesi gerekenin Osmanlı’da Batı tipi bir burjuvazinin olmadığı ve sultanların daha çok Doğu tipi despotlar şeklinde görülmesi gereği olarak görür. (Berkes, 2019: 24). Bu bağlamda Türkiye için laikleşme sürecini incelerken sekülerlik kavramının kullanılmasının daha uygun olduğunu düşünmektedir. Ayrıca tüm dünyanın ister istemez bir kavram olan Batılılaşmaya uyması gerektiğini belirtir. Berkes’in Batılılaşmayı salt Batı Avrupa’nın geçtiği yoldan düz bir şekilde geçiş olarak gördüğü söylenemez. Ona göre mutlaka her devlet bir gelişim sürecine sahiptir. Fakat Batılılaşmayı salt Batı Avrupa’nın kendi benliğinde hissedip çağdaş bir yolda ilerlemek için seküler bir yol tutturmak şarttır. Zira Berkes Osmanlı Devleti’nin bu yolda ilerleyemediğini içerisinden çıkan aydınların Türkiye Cumhuriyeti’ni kurarak bu yolda gidişi devam ettirdiğini belirtir. Çağdaşlaşmanın ise Atatürk Devrimleri ile sağlandığını vurgular.

4. Sonuç

Niyazi Berkes henüz çok genç olan Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli ilk kuşak düşünce adamlarından biri olmuştur. Berkes kendisini Kemalist devrimin ilkelerine ve Türkiye çağdaşlaşması argümanına adanmıştır. Berkes'in bu denli geniş bir fikir dünyasına sahip olması esasen çocukluğu, gençliği ve ileriki yaşlarının hep farklı yerlerde geçmesi ve bu zenginliğin getirileridir. Bu sayede Berkes yüksek bir entelektüel seviye yakalayabilmiştir. Ayrıca bu zenginlik ona muhtemel bir sosyolojik ilgi de getirmiştir. Berkes 1923 yılında geldiği İstanbul'da lise eğitimi boyunca istediğini bulamamıştır. Onun kendisini asıl bulmaya çalıştığı dönem üniversite eğitiminin sonrasında başlamıştır. Bu süreçte sırasıyla Ankara Halkevi'nde memurluk, Maarif Koleji'nde müdürlük, yeni kurulan İstanbul Üniversitesi'nde asistanlık yapmıştır. Ayrıca ilk yazılarını da yazmaya başlamıştır. Berkes sonrasında Amerika'ya doktora yapmaya gitmiştir. Ancak doktorasını tamamlayamadan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından geri çağırılmıştır. Döndükten sonra da DTCF'de sosyoloji bölümünde asistanlık yapmaya başlamıştır. Berkes'in asıl ideolojik düşüncelerinin netleştiği yer burası olmuştur. Burada Behice Boran, Mediha Berkes, Pertev Naili Boratav gibi diğer akademisyenlerle birlikte görüşlerini olgunlaştırmıştır.

DTCF'nin siyasal ortamının yanı sıra, Yurt ve Dünya, Adımlar, Ant, Söz ve Görüşler gibi dergilerde Berkes'in kurduğu bağlantılar onun kimliğinin oluştuğu döneme rastlar. Berkes bu süreçte fakültedeki görevinden el çektirilmiştir. Önce açığa alınmış, sonra kadrosu kaldırılmıştır. Bu sebeple başka işler deneyerek hayatını sürdürmeye çalışsa da istediği sonucu alamamıştır. Ve yazım hayatının en önemli sürecini geçireceği McGill Üniversitesi'nden bir davet alarak Kanada'ya gitmiştir. Berkes Kanada'da akademik hayatının sonuna kadar kalarak çok önemli çalışmalara imza atmıştır. Ayrıca dünyanın sayılı üniversitelerinde konferanslar da vermiştir. Berkes'in çalışmalarının asıl çıkış noktası, Türkiye'nin çağdaşlaşması ve Türk Tarihi içerisindeki yerinin anlamlandırılması üzerinedir. Bu bağlamda çok geniş bir yelpazede farklı bakış açıları getiren çalışmalar yapmıştır. Ancak asıl kült eseri olarak görülen çalışması "*Türkiye'de Çağdaşlaşma*" kitabı hala önemini korumaktadır.

Berkes'in Kanada'da bu denli yoğun bir yazım süreci geçirmesi ve önemli kitaplar yazabilmiş olması hem Türkiye'nin siyasi ortamından uzak kalması hem de McGill Üniversitesi ile yapmış olduğu anlaşma gereğidir. Bu sebeple de çok fazla İngilizce çalışma yapmıştır. Ancak Berkes'in "*Türkiye'de Çağdaşlaşma*" kitabını yazmadan en son yayınlanan siyasi partiler üzerine çalışması 1946 yılına aittir. Bu da Berkes'in epey uzun bir dönem telif eser vermediğini

göstermektedir. Fakat Berkes telif eser vermediği süreçte birçok dergi ve gazetede yazılar yazmaya devam etmiştir. Berkes'in ayrıca Asya ve Arap ülkelerine seyahatleri ve gözlemleri de olmuştur. Berkes bu seyahatler sonucunda gözlemleri ve düşüncelerini içeren yazılardan oluşan kitaplar da yayınlamıştır. Berkes bu seyahatler sırasında "Türk Çağdaşlaşması" ile bu ülkelerin geçirdikleri süreci karşılaştırma fırsatı da bulmuştur. Ve pek çok yönden benzerlikler olduğunu görmüştür.

Berkes Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devam eden sürecin içerisinde ilerlemenin önünde daima dinselleştirme argümanının bir engel olarak çıktığını savunmuştur. Ancak esas sorunun dinin kendisinin değil de onun adına yerleşmiş kamusal düzen, kutsallaşmış gelenek olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. Zira berkes bu düzenin dinin özüyle de bir alakası olmadığını ortaya koymak istemiştir. Berkes toplumun sekülerleşerek Batı'nın çizgisini takip etmesinin şart olduğunun eserlerinde önemle altını çizmiştir. Ona göre bu çizgiyi takip etmeyen hiçbir toplum çağdaş bir seviyeye ulaşamaz. Dolayısıyla da sömürülmeye mahkum kalır. Berkes Kanada'da McGill Üniversitesi'nden 1975 yılında Emeritus Profesör unvanıyla emekli olur. Ve Kıbrısta'ki akrabalarının yoğunlukla yerleşmeyi tercih ettiği İngiltere'de yaşamaya karar verir. Ve 1988'de hayatının sonlanacağı güne kadar İngiltere'nin Hythe kasabasında yaşamını sürdürmüştür.

Kaynakça

1. Ak, Gökhan, "Türk Düşünce Hayatında Niyazi Berkes", **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü** (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
2. Ak, Gökhan, "Niyazi Berkes Yazını Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi**, c.2, s.54.
3. Altun, Fahrettin, "Niyazi Berkes'in Düşünce Dünyası ve Eserleri", İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1.Sempozyumu Niyazi Berkes, **KKTC: Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları**.
4. Aslan, Cumhur, "Türk Çağdaşlaşmasının Düşünürü Olarak Niyazi Berkes", **Niyazi Berkes'in Sosyoloji Anlayışı**, (Yay. Haz. Mehmet Devrim Topses), Anı Yay. Ankara 2011.
5. Barutçu, Zübeyir, "Tek Parti Döneminde Muhalif Bir Dergi: "Yurt ve Dünya"", **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
6. Berkes, Niyazi, **Asya Mektupları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
7. Berkes, Niyazi, **Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları**, Adam Yayınları, İstanbul 1985.

8. Berkes, Niyazi, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.
9. Berkes, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.
10. Berkes, Niyazi, **Türk İktisat Tarihi**, 2.cilt, Gerçek Yayınları, İstanbul 1975.
11. Çiçek, Atıl Cem, “Türk Siyasal Yaşamında Yön Dergisi: 1961-1967”, **İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Malatya 2013.
12. Çoşkun, İsmail, “Niyaz Berkes Üzerine”, **İ.Ü., Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi**, c.3., s.2.
13. Doğan, Özlem, “Niyazi Berkes’in Bilim Anlayışı”, İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1.Sempozyumu Niyazi Berkes, **Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları**.
14. Hira, İsmail, “Türk Modernleşmesi: Reformdan Devrime (Niyazi Berkes)”, **Sosyal Kültürel Araştırmalar Dergisi**, c.4, s.7.
15. Kayalı, Kurtuluş, “Nihayet Gerçekleşen Bir Niyazi Berkes Sempozyumu Üzerine Bazı Düşünceler”, **Folklor/Edebiyat Dergisi**, c.5, s.19.
16. Kayalı, Kurtuluş, “Niyazi Berkes”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, İletişim Yay., İstanbul 2009.
17. Kayalı, Kurtuluş, “Niyazi Berkes ya da İyimserlikten Kötümserliğe Karşın Düşünsel Tercihinde Israrlı Bir Entelektüelin Portresi”, **Doğu Batı Dergisi**, c.3, s.12.
18. Kayalı, Kurtuluş, “Türk Düşüncesi Çeviri Kokuyor”, **Anlayış Dergisi**, s.36.
19. Kayalı, Kurtuluş, **Türk Düşünce Dünyası Üzerine Sınırlı Değerlendirmeler I**, Ayyıldız Yay, Ankara 1994.
20. Kayalı, Kurtuluş, **Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri**, İletişim Yay., İstanbul 2011.